

In če vsi pozabijo – I якщо всі забудуть

Str.9-12

Косовська Митровіца, 2018 рік. На півночі — серби. На півдні — албанці. Між ними міст через річку Ібар. Боснійська махала є і в північній, і в південній частині міста — місце щоденних зустрічей та торгівлі. Тут продають і купують усе: від одягу та взуття до побутової техніки, сигарет, навіть бензину. Є й магазини на кшталт *Zara*, *Bershka*, *Stradivarius* тощо. Ціни різняться. Переважно це копії дизайнерського одягу. Дешевизна.

З автостанції ми поїхали на таксі. Водій висадив нас на початку *нашої* вулиці, так її й досі називає мама. За останні роки чужинці збудували тут величезні будинки. Так, тепер нас тут так називають — чужинці. Красиві оселі з барвистими фасадами і сигналізаціями. Десять у світі вони заробляють стільки, що тут можуть дозволити собі все, що заманеться. А десять ледве зводять кінці з кінцями й відкладають кожен копійку. Так само. Боснійська партія під час кожних виборів у відповідь на їх голоси обіцяють заасфальтувати вулицю.

Ми, зі Словенії, тут вважаємося доволі бідними чужинцями. З двома кредитами мої батьки ледь ледь змогли придбати квартиру. Тут поводяться так, ніби ми дарма переїхали. Не скажу, що вони зовсім не мають рації. Вдома, у Словенії, ми ще не зовсім заслужили на своє місце. Для цього треба докласти зусиль. Зробити з себе когось. Змінитися. Зректися частини себе.

Десять на другій частині вулиці, коли ми проходили повз албанську сторону, нам уже махали й віталися наші колишні, його сусіди. Час від часу мама з кимось жартувала, що ми втомилися з дороги, що залишимося тут надовго, що іншим разом зайдемо на каву. Не зважаючи, звісно, на мої наперед озвучені заяви, що я не збираюся ні до кого ходити в гості.

Перед будинком нас зустрів вицвілий зелений паркан. Перед гаражем був насипаний цемент і недбало розкидане каміння. Якось ми пробралися до криниці, щоб він показав нам ворону, вирізьблену з темного дерева. Представив її нам як Скандербєга. Навіть садовий стіл, який він вирізьбив п'ятнадцять років тому, тримався краще за цю роботу. Він також завів собі нового собаку й мало не заморив його голодом, бо годував тим самим, що й себе.

Він пригостив нас кавою, яку заварила мама. Ми сиділи кожна на своєму краю дивана, він, розвалившись між нами, дивився телевизор. Не знаю, про що вони говорили. Вона: «Бачиш оце, тату? Це тепер модно». І він: «А, хай їх чорт забере». Мені здавалося, що вони так просто не замовкнуть. Власне, це була основна причина, чому я приїхала сюди з мамою. Мамі здається, що тут вона постійно має доводити свою значимість. Як добра невістка, яка дбає, щоб у хаті було прибрано, обід зварено, білизну випрано, свекор

розважений. Як добра донька і сестра. Тому, перебуваючи тут, вона забуває про всі образи на свою родину.

Як добра колишня сусідка, яка своїм колишнім сусідкам дарує заспокійливе відчуття, що їй досі здатна влізти в їх шкіру – безробітних, економічно залежних домогосподарок від чоловіків, навіть попри те, що живе й працює у Словенії, має власну машину й може коли завгодно зустрітися на каві і з жінками, і з чоловіками. Звісно, у межах дозволеного. Тож усі хатні справи і розмови лягають на її плечі. І справа не в тому, що я не хотіла б їй допомогти. Просто в цьому немає потреби, адже мені байдуже, що думають про мене люди, які знали мене до семи років.

Візити у словенців навіть не можна порівняти з нашими посиденьками або, як хто каже залежно від діалекту – «посідками».

Str.29-30

У Расеми і Салка я була за п'ять хвилин до шостої. Злилася, бо вступила в багнюку й забруднила нові ванси. Нашвидкуруч потисла руки присутнім. Мама стояла в колі сусідок, вони говорили щось про тітку Фатіму. Він приєднався до гурту чоловіків; ходжі пояснювали, що все, що видно довкола – Салкова земля. Сиділи ми теж окремо. Столи й стільці Расема з Салком виставили прямою лінією перед своїм будинком. Чоловікам дісталася права сторона столу, якщо дивитися з порога їхньої хати, жінкам – ліва.

Расема спершу подала каву чоловікам, потім – жінкам. Вони й далі розмовляли. Коли випили каву, ходжа підвівся й розгорнув Коран. Ми, жінки, пов'язали голови хустками. Усі дивилися на мене. Ходжа почав читати з Корану. Усі дивилися на мене. Здавалося, обряд триває вже цілу вічність. Мені було ніяково. Він закрив Коран і промовив «Ель-Фатіха». Ми підняли долоні й кожен про себе проказав «Ель-Фатіху». Усі дивилися на мене. Провели долонями по обличчю. Усі дивилися на мене. Салко сунув ходжі в кишеню конверт. Ходжа пішов. Кожному подали його власний піднос з їжею. Усі дивилися на мене. Я з'їла своє перед іншими. Потім позирала то в бік чоловічої, то жіночої частини столу. Я не могла позбутися відчуття, що мене засуджують.

Навіть якби я й хотіла, то не мала б куди повертатися. Тут я більше не змогла б жити. Не з цими людьми. Похід до вбиральні я використала як привід залишитися в домі Расеми і Салка, доки мама з ним не вирішили, що пора йти додому. Спершу мені довелося поговорити з дітьми Расеми і Салка. Усі троє були пов'язані з тіткою Фатімою, щодня бували в неї. Нікого не цікавило, як вони почувалися після її смерті. Їм просто сказали, що невдовзі почнеться джаназа* і щоб вони мовчали. Потім я дедалі більше відчувала, що навіть не намагаюся їх слухати. Лише кивала й дивилася на Етку, яка сиділа на підлозі перед телевизором. У якийсь момент вона обернулася до мене й спитала:

— А Едіна? Справді, що з Едіною?

* похорон

Str.53-54

Вона будила нас криками, що нічого не прибрано, що ми не можемо тільки лежати й їсти. «Позакриваєтесь у своїх кімнатах. Ноги догори, а я все сама. Прибираю. Готую.

Перу. Вони закінчать школу. Підуть в університет у Любляні. А хто я? Лише прибиральниця. Навіть не хочуть зі мною говорити». І завжди той самий ритуал. Я заходжу до вітальні й мушу запитати: «Виспалися?» У кращому разі чую у відповідь: «Досить, а ти?» Та зазвичай не чую нічого. Вони ніколи мене не питали, чи виспалася я.

Раніше, коли ми тільки переїхали до Словенії, ми всі троє мусили вставати щоразу, коли він звідкись заходив у якусь із кімнат. Особливо, коли повертався з роботи. Одна йшла відчиняти йому двері, дві інші вставали й чекали, поки він увійде. «Втомився?» – завжди одне й те саме запитання. Потім він розвалювався перед телевизором. Він – з одного, вона – з іншого боку дивана. Для мене й для Азри – місце на підлозі, за метр від телевизора. Це мене завжди дратувало. Мене ніхто й ніколи не питав, чи я втомилася. Особливо згодом, коли я вже підросла. Я не хотіла на них дивитися. Мене нудило від усього, що вони робили. Я ненавиділа їхню мову тіла, їхні рухи. Як було чутно клацання її щелепи під час їжі. Його хропіння, коли я намагаюся робити домашнє завдання. Її телефонні дзвінки на гучному зв'язку, коли я ще сплю. Його салат із надлишком оцту. Оцет. Усюди мене переслідуює запах оцту. Її крему від набряків ніг. Кондиціонера для білизни, який вона використовувала. Ляскання пасака, коли він б'є мене по долоні.

Найкраще було б перестати думати про них. Про те, що вони зі мною зробили. Про себе. Не можна пов'язувати себе з ними. У мене немає родини. То чому ж я тоді купую їм подарунки на день народження, байрам, восьме березня? Вони вмілі маніпулятори. Особливо вона.

Str.92-94

Тут ми з Азро колись гралися. Оскільки в Етки не було іграшок, тітка Фатіма давала нам свої ганчірки і вчила, як місити хліб і робити бурек. Ганчірки були нашим тістом: ми скручували їх у кола, вкладали у форми для випікання, а потім несли тітці й дядькові, Етці та іншим, хто тоді був у кімнаті. Іноді тітка казала, що воно недостатньо солоне, недопечене чи щось таке. Тоді ми трохи сердилися на неї, але зрештою поверталися на кухню й знову пекли для них бурек. Коли мама вставала і казала нам, що час додому, ми складали ганчірки й повертали їх тітці Фатімі.

Одного разу тітка Фатіма мене перехитрила. Вона поставила на стіл кукурузу*, яку того дня спекла на вечерю. Ми тоді були у неї в гостях із бабусею, і мама сказала їй, що я не люблю кукурузу, що її їсть лише Азра.

— Яка кукуруза? — удавала здивування тітка Фатіма, ніби й гадки не мала, про що говорить мама. — То гураблі, дивись, які добрі! — сказала вона, взяла шматок і з'їла його. — Візьми, Зінето. Скуштуй.

* страва з кукурудзяного борошна

І я, думаючи, що це гураблі**, взяла найбільший шматок і з'їла його. Смак був трохи інший, я це відчула, але все ще була певна, що це гураблі. Потім вони ще якийсь час із мене сміялися.

— Не любиш кукурузу, так? — жартувала тітка Фатіма.

Тут ми були й на гостині, коли одружився її наймолодший син, який тепер живе у Франції. Я тоді була дружкою. Навіть не знала, що це таке. Цілий день я трималася біля нареченої, не відходила від неї ні на хвилину. Вранці ми пішли її забирати з дому її матері – цього я вже добре не пам'ятаю, здається, вона була вже вбрана у весільну сукню. Таку червону, із золотою облямівкою, величезну. Вони познайомилися у Франції, а одружилися тут, бо там, як я собі пояснювала, у них нікого немає. Потім ми сиділи в якійсь ресторації, мабуть, когось чекали. Наречена була, і небезпідставно, помітно роздратована. На її весіллі в центрі уваги опинився хтось інший. Що відбувалося перед тим, як ми прийшли до тітки Фатіми, я вже не пам'ятаю. Я їхала в машині разом із нареченою – тоді для мене це було найважливішим. Я теж була в гарній сукні й тримала весільний букет нареченої. Потім ми сиділи в цій залі, яку тепер залишаю порожньою. Ми їли. Гостей було багато, і я гадки не маю, як усі вони там помістилися. Хтось із присутніх кидав угору монети, а ми, діти, збирали їх з підлоги й ховали по кишенях. Я точно назбирала десь із двадцять євро. Пам'ятаю ще цукрові кубики – ми загортали їх у хусточки й несли додому, хоча не знаю, навіщо. Сина тітки Фатіми я не пам'ятаю, так само, як і його дружину. Сьогодні я їх, певно, і не впізнала б, навіть якби випадково десь зустріла. Вони мене теж.

**десерт, за кольором і на вигляд схожий на кукурузу

Str.143-144

Ми їхали трохи більше ніж пів години. У Нафії були близько восьмої. Подзвонили і роззулися перед килимком біля дверей. Двері нам відчинив старший син Нафії й запросив до хати. Ми застали їх за переглядом сербських новин. Після звичних рукостискань і поцілунків чоловік Нафії показав нам, куди сісти. Я зручно встиглася у правому куті дивана. Мама сіла поруч, перед тим, як сісти, вона простягла Нафії пакет із соком, вафлями та кавою. Він сів біля мами, а чоловік Нафії і її троє синів – у лівому куті дивана, по діагоналі від мене. За кілька хвилин дочка Нафії, Сенада, принесла мені й мамі сік, а йому — несолодкий чай.

Далі все відбувалося за стандартним сценарієм посиденьок: кава, розмова про всіх наших у Словенії, мамину роботу, моє весілля тощо. Як твоя друга донька – питала Нафія маму. Чи вона схожа на мене, продовжила вона, коли мама відповіла, що з Азрою все добре, що в неї багато занять у школі, і тому вона не приїхала з нами. Добре, що ні, похитала головою Нафія на мамині слова, що ми з Азрою насправді зовсім не схожі. Оця в тебе хлопчачка, ще раз окинула мене поглядом, ніби не зробила цього відразу, щойно ми переступили поріг. Жінка повинна мати широкі стегна, додала і ще уважніше втупилася в них. Як ти народиш дитину така крихітна, спитала вона цілком серйозно, ніби мала в кишені готове рішення для моїх надто вузьких і, вочевидь, надто чоловічих стегон.

Str.157-158

Але якщо жінка надто багато думає, вона стає перебірливою, і якщо не вийде заміж до двадцяти двох років, то потім їй важко буде знайти партнера, попередили мене. Отже, в мене залишився лише рік.

У наш час уже добре, якщо жінка взагалі виходить заміж за чоловіка, додав Хусмір, який, очевидно, уважно стежив за всім, про що ми говорили. Тепер нам треба стежити, щоб наші сини не вийшли заміж, пояснював він, що в Бельгії цього багато, що там усі одружуються з усіма. Розповідав, як в управі бачив двох чоловіків, які одружилися. На радість і задоволення обох частин столу він обурювався тим, що бельгійці навіть аплодували їм.

Str.169-170

А вже завтра зранку гуртожиток знову наповниться сумлінними студентами і студентками, які повертаються до Любляни, аби спокійно підготуватися до виснажливих лекцій у наступному тижні. Принаймні так вони, напевно, брешуть батькам, коли ті запитують, чому їм обов'язково треба повертатися в гуртожиток вже в неділю. Бо ж не хочуть зізнаватися, що в нашому гуртожитку щонеділі вечірка. Усі збираються на кухні, просто біля нашої кімнати, приносять кілька літрів білого, кілька літрів червоного, все домашнього виробництва, яке роблять їхні бабусі й дідусі (гуртожиток, до речі, чудове місце для збуту: скільки вина принесуть, стільки й продадуть), кілька ящиків пива, кілька джойнтів, обов'язково гітару, або ще краще, гармошку. А далі починається: йодлювання, цілу ніч по черзі горланять словенські пісеньки й балканський турбофолк. Навіть не знаю, що більш нестерпно слухати, як вони хором співають про Міцку, в якої вдома є трактор, чи дзенькіт битого скла, бо Цеца своїм *Autogramom* розчулила їх до сліз. Якби вони хоча б правильно вимовляли наші слова, це, мабуть, так не дратувало мене. Кожного разу, коли чую їх, думаю: вони ж навіть не знають, що означає *bekgija*, *inat*, *jastuk* чи будь-що інше, про що вони співають. Коли нап'ються, усі вільно переходять на будь-яку мову колишньої спільної держави, а тверезі — обурюються продавчинями, які замість *vrečka* пропонують їм *vrečici*, водіями, що вітаються *dobar dan*, або коли я кажу *roze nogavice*. Можливо, ми й справді не такі шляхетні і витончені, як словенці, зате ми вміємо робити добру музику і чевапи.

Str.211

Іноді мені теж неприродно вимовляти деякі слова словенською, особливо ті, які я використовую рідко. Або й зовсім ніколи. Нещодавно мені стало смішно, коли колега назвала свого хлопця любий. Штрукель*, Любляна, задовольняти, туфля, розвеселяти — з цими в мене найбільше труднощів. При вимові звука ль я завжди спотикаюся. Я вимовляю його як «ль», тоді як словенці — як «л» і «й». У мене немає власної мови — і це, власне, мене й непокоїть. Я заздрю словенцям, бо вони її мають. Вони вивчають її з садочка. Я ж ніколи не вивчала свою рідну мову в школі. Постійно ходжу по колу.

Та і цей тиждень мине, і мої почуття трохи вщухнуть. Я вже не щодня порівнюватиму своє життя у Словенії з життям цих людей тут. І зі своїм життям тут.

*традиційна словенська страва

Str.213-215

Принаймні сьогодні ввечері, в останній вечір, я вирішила не сидіти похмура. Сіла на диван поруч із Адмірою, подалі від дверей до вітальні, і відразу відчула, що цього разу я більше, ніж зазвичай, залучена до розмови. Дядько і він говорили про бродячих собак, які в цю пору року тиняються селами й завдають шкоди. Дядько сказав, що через це вони з Адмірою мусять зачиняти курей у курнику вже до п'ятої вечора. Він почав розповідати про кішку, яка кілька днів блукала біля його хати. Її кошенят, за його словами, з'їли бродячі собаки, а саму її лише вкусили за шию. Тоді він обмотав їй шию клейкою стрічкою, щоб вона не роздряпала рану. Потім розповідав дядькові, як щоранку мусить збирати сміття в саду, бо вночі собаки розтягують його скрізь. Минулого разу вони звідкись притягли обгризені риб'ячі голови. Він показав рукою в бік криниці: там, біля неї, вони їх і залишили. Він вихвалявся перед дядьком, що показав би їм різкою, чого не можна робити. Дядько сміявся. Я ледь не додала, що в Словенії дуже рідко побачиш бродячого собаку. Що словенські пси здебільшого виховані, живуть у будинках і квартирах. Їх купають, возять у салони для собак на стрижку, догляд за лапами, подушечками й кігтями. Купують їм *Pedigree Dentastix* для щоденного догляду за зубами. По кілька разів на день вигулюють, розмовляють із ними, пестять. Навіть беруть із собою на виставки, концерти, літературні вечори. Вони більш культурно свідомі, ніж більшість людей тут – цим я хотіла завершити свою репліку. Потім мені спало на думку ще щось, що, певно, здалося б усім іще образливішим: їхні паспорти «сильніші», ніж у більшості людей тут. Але ще до того, як прийшли гості, я вирішила, що принаймні цього вечора не варто надто розумничати вголос. Тож мене не могли оголосити шайтаном, який вважає нормальним спати в ліжку, де кілька хвилин тому вовтузився пес. І мені не довелося слухати проповіді про те, що мусульманам за Кораном заборонено тримати собак як домашніх улюбленців. Посланець Аллаха, мир йому, сказав, що ангели не входять у дім, де є собака. Люди, які тримають собаку не для охорони худоби, врожаю чи для полювання, а з якихось інших причин – грішні. Якщо собака облизав нам одяг, ми повинні перевдягнутися. Якщо собача слина потрапила на тіло, ту частину тіла потрібно шість разів обмити водою і один раз – землею. Усе це я знаю і без їхніх пояснень, бо, на відміну від них, я кілька разів уважно читала Коран.

Я згадала нашу сусідку-словенку, яка кілька років тому вся здивована зайшла до нас на каву, щоб мама пояснила їй, чому одна з наших сусідок-боснійок – інші, до речі, не носили хусток – щоразу відходить убік, коли бачить її з собакою на руках.

Str.219

Дід ніколи не хотів помирати. Йому просто не пощастило – він захворів. Бабусю всі вважали неймовірно сильною жінкою, яка, попри все лихе, що трапилося в її житті, ніколи не опускала рук. Але якби хтось колись по-справжньому її послухав, то почув би й інші слова: що вона втомилася, що для неї вже пізно, що вона навіть не пам'ятає, коли в неї день народження. Бабуся хотіла померти. І цього їй не може закинути ніхто, хто її знав.